

13. Сергей (Цьока), иеромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия / Сергей (Цьока), иеромонах. – Загорск: Троице-Сергиева Лавра, 1960. – 277 с. – (CD).
14. Сергійчук В. Все таємне стає явним / В. Сергійчук // Людина і світ. – 1994. – № 8. – С. 10–15.
15. Скурат К. История Православных Поместных Церквей: Учеб. пособие: В 2 т. / К. Скурат – Москва: Русские огни, 1994. – Т. 2. – 320 с.
16. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.) / В. Фенич // Carpatica-Карпатика. Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. – 2006. – Вип. 35. – С. 232–246.
17. Цыпин В. История Русской Православной Церкви 1917–1990: Учебник для православных духовных семинарий / В. Цыпин – Москва: Московская Патриархия, 1994 // <http://klikovo.ru/db/msg/1806>.
18. Якунин В. Внешние связи Московской Патриархии и расширение ее юрисдикции в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / В. Якунин // <http://zarubezhje.narod.ru/texts/Yakunin.htm>.

SUMMARY

Jurij Danilec

Transition of the Zakarpatye orthodox communities under jurisdiction of Russian orthodox church in the mid-forties

In article process of transition of orthodox communities of Zakarpatie under jurisdiction of Russian Orthodox Church is considered. It is underlined that the local orthodox clergy welcomed arrival of the Soviet armies and took part in work of representative bodies. Military and the local authorities have supported transition in structure of Russian Orthodox Church.

Наталія Діанова,

кандидат історичних наук,

доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

СПІВПРАЦЯ ДУХОВЕНСТВА ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ З ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНИМ ТОВАРИСТВОМ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Розглядаються різні форми співпраці православного духовенства Херсонської єпархії з Церковно-археологічним товариством, яке діяло при Київській духовній академії. Вони були націлені на розвиток наукових досліджень з історії Церкви та збереження церковних старожитностей.

Ключові слова: Київська духовна академія, Церковно-археологічне товариство, музей, духовенство, Херсонська єпархія, співпраця.

Київська духовна академія впродовж ХІХ ст. була провідним науковим, освітнім і духовним центром України. Серед її випускників – видатні вчені, богослови, викладачі вузів, священнослужителі, які працювали в різних регіонах Російської імперії. Певна

частина вихованців академії отримала призначення до Херсонської єпархії, де активно включилась у процес просвітницької та наукової діяльності. Деякі з представників вищої ієрархії плідно займалися науковими дослідженнями і співпрацювали із різними науковими товариствами, в т. ч. і Церковно-археологічним товариством, яке в 1872 р. було засноване при Київській духовній академії (КДА).

Історіографія, присвячена діяльності академії, тривалий час була представлена лише роботами істориків та релігійних діячів XIX ст., зокрема Ф. Тітова, Б. Тітлінова, В. Аскочанського, І. Малишевського, Л. Мацевича та ін. Радянський уряд у квітні 1919 р. видав указ про закриття КДА, тож інформація про її діяльність здебільшого замовчувалася. Тільки наприкінці XX ст. з'явилися окремі праці сучасних дослідників, про розвиток вищої духовної освіти в Україні. Вагоме значення для розробки цієї проблеми мають роботи Н. Шип і Н. Мозкової з історії Київської духовної академії. Проте питання співпраці духовенства Херсонської єпархії з КДА та її Церковно-археологічним товариством окремо не досліджувалося, що обумовлює актуальність цієї теми.

Метою статті є дослідження наукової діяльності православного духовенства Херсонської єпархії в контексті його співпраці з Церковно-археологічним товариством при Київській духовній академії. Її основу складають опубліковані документи і матеріали із фондів Державного архіву Одеської області та Центрального державного історичного архіву України у м. Київ.

У другій половині XIX ст. Київська духовна академія розпочала новий етап свого розвитку. Цьому сприяло прийняття нового Статуту академії (1869 р.), відповідно до якого поряд із богословським і церковно-практичним відкривалося церковно-історичне відділення, що суттєво активізувало наукові дослідження [15, с. 97]. Частина наукових праць з історії Церкви публікувалася на сторінках академічного друкованого органу "Труды Киевской духовной академии", який виходив упродовж 1860–1917 рр. Необхідність подальшої активізації опрацювання матеріалів з церковної історії спонукала Раду КДА звернутися до Св. Синоду із проектом створення наукового товариства та музею. Згідно з указом Св. Синоду, в 1872 р. при Київській духовній академії засновано Церковно-археологічне товариство та музей, що мало на меті наукові дослідження з історії церкви та збереження церковних старожитностей. Покровителем новоутвореного товариства став великий князь Володимир Олександрович, попечителем – митрополит київський і галицький Арсеній, а головою – ректор КДА архимандрит Філарет. Кошти товариства мали складатися із членських внесків його дійсних членів, які були штатними викладачами КДА, пожертвувань зацікавлених у історичних дослідженнях осіб і надходжень, що виділялися Радою академії [13, арк. 1–6].

За Статутом Церковно-археологічного музею, там планувалися такі відділи: рукописний, стародруків і гравюр, церковної архітектури, живопису та скульптури і різного церковного начиння. Для залучення додаткових коштів на розбудову музею товариство визнало доцільним, крім дійсних членів, прийняти до свого складу почесних членів і членів-кореспондентів. Почесними членами могли стати особи, відомі своїми працями в галузі церковної археології, або ті, що надавали допомогу в процесі пошуків і оприлюднення церковних старожитностей. Члени-кореспонденти обиралися товариством із осіб, які висловлювали бажання сприяти

його роботі. Вони забезпечувалися спеціальною інструкцією, відповідно до якої оглядали церкви і монастирі з метою пошуків цінних старожитностей для поповнення музею і повідомляли про свої знахідки товариство [13, арк. 27–32]. Таким чином, до товариства залучалася значна частина духовенства та дослідників із різних губерній Росії. Не став винятком і регіон Південної України.

Представники духовенства Херсонської єпархії впродовж XIX ст. брали активну участь у наукових дослідженнях, пов'язаних із історією Церкви, підтримуючи стосунки з різними науковими товариствами. Насамперед вони співпрацювали з Одеським товариством історії і старожитностей (ОТІС), будучи його дійсними чи почесними членами. Це товариство було засноване у 1839 р. для всебічного вивчення історії південного регіону Російської імперії. Згідно із “Програмою”, основним напрямком його була публікація джерел і наукових праць членів товариства. З цією метою проводилися археологічні дослідження, які давали змогу віднайти пам'ятки старовини, пошуки писемних джерел, етнографічне вивчення краю та інші види наукової роботи. Речові та письмові джерела зберігалися у спеціально створеному для цього музеї. Публікація археологічних та історичних відомостей про Новоросійський край і Бессарабію здійснювалася на сторінках “Записок” товариства. Тож діяльність ОТІС мала здебільшого регіональний характер і не обмежувалася дослідженням церковної історії. Це не завадило йому підтримувати плідні наукові відносини із Церковно-археологічним товариством при КДА, про що свідчить ділове листування. Зокрема, у листі від 23 травня 1875 р. Церковно-археологічне товариство повідомляло ОТІС про повернення до Одеського музею старожитностей авторських малюнків, зроблених на Афонській горі та інших святих місцях паломником В. Барським. При цьому висловлювалася вдячність за надану можливість скористатися ними [1, арк. 18]. До бібліотеки Церковно-археологічного товариства постійно надсилалися звіти про діяльність ОТІС та черговий том його “Записок” [5, с. 650; 7, с. 4; 8, с. 454].

Крім Одеського товариства історії і старожитностей, з Церковно-археологічним товариством окремо співпрацювали архієпископи Херсонської єпархії та певна частина духовенства. Здебільшого вони надавали йому практичну допомогу та надсилали віднайдені пам'ятки старовини до музею. Серед перших почесних членів товариства був Леонтій Лебединський, архієпископ херсонський і одеський. Він не мав наукових праць з церковної історії чи археології, але своєю діяльністю сприяв розвитку церковної історії в єпархії. За короткий період перебування на Одеській кафедрі (1874–1875 рр.) архієп. Леонтій встиг детально ознайомитися з єпархією, відвідавши близько 116 храмів та Бізюків монастир і вивчаючи при цьому церковне життя краю. Наслідком стало заснування церковних і благочинних бібліотек та ведення церковно-парафіяльних літописів [10, с. 116–117]. Леонтій Лебединський надіслав до Церковно-археологічного товариства значну кількість цінних предметів, що належали до церковних старожитностей. Зокрема, ікону, дві плащаниці, деякі предмети церковного начиння, рукописне Євангеліє XV ст., Требник Львівський, виданий у 1645 р., та інші речі, що зайняли чільне місце серед експонатів музею [4, с. 132].

Почесними членами товариства були й наступні херсонські архієпископи: Іоаникій Горський (1875–1877 рр.), Платон Городецький (1877–1882 рр.), Никанор Бровкович (1883–1890 рр.), Сергій Ляпидевський (1891–1893 рр.), Іустин Охотін (1893–1905 рр.), Димитрій Ковальницький (1905–1913 рр.), Назарій Кириллов

(1913–1917 рр.). В основі діяльності більшості з них були пожертвування на користь Церковно-археологічного музею. Зокрема, Іустин Охотін, який у 1901 р. був обраний і затверджений почесним членом Київської духовної академії, на знак вдячності надіслав 100 крб. на потреби музею [11, арк. 3, 6].

З часом музей товариства перетворився на важливий науковий центр. Його відвідували студенти академії та інших навчальних закладів України. Там проводили наукову роботу професори Київського та Новоросійського університетів, працівники ряду музеїв і бібліотек та духовні особи. Наприкінці XIX ст. в музеї налічувалося понад 35 тис. експонатів – пам'яток церковної архітектури і живопису, а також фотографій, актів, грамот, книг, періодичних видань тощо [15, с. 100].

Незмінний секретар товариства професор М. Петров відзначав, що за неповні 30 років свого існування Церковно-археологічне товариство досягло значних успіхів. При цьому більшість його членів, особливо німецьких, хоч і не належать до академічної корпорації, проте беруть участь у засіданнях товариства, де розглядаються важливі історичні питання. Навіть ті, хто не має високого рівня освіти, приносять велику користь: відшукують і передають до товариства цінні наукові матеріали і надають кошти на його утримання та подальший розвиток. Колекція музею на 1900 р. оцінювалася фахівцями у 500 тис. крб., а недоторканий капітал товариства виріс до 10 тис. крб. Таких досягнень не мали на той час ні Московська, ні Санкт-Петербурзька духовні академії [14, арк. 8].

У 1901 р., за ініціативою голови товариства, ректора академії Дмитрія Ковальницького, відбулася його подальша реорганізація, зумовлена розширенням сфери наукової діяльності. Після певних дискусій, викликаних розбіжностями у поглядах членів товариства, був прийнятий проект Статуту Церковно-історичного й Археологічного товариства при Київській духовній академії, затверджений указом імператора і Св. Синоду. Зреформоване товариство ставило за мету: 1) розвиток богословської науки з позицій церковної історії та археології; 2) зібрання, дослідження та збереження церковно-історичних старожитностей. Згідно з новим Статутом, дійсними членами товариства могли бути не лише працівники та службовці академії, але й інші особи, які сприяли його розвитку шляхом власної наукової роботи або грошових пожертвувань. Вони мали відвідувати церкви і монастирі в пошуках церковних старожитностей за своїм вибором чи за призначенням товариства і надавати звіт про історично-археологічне значення віднайдених пам'яток [14, арк. 10–11, 14–17, 40].

Після призначення на архієрейську кафедру Херсонсько-Одеської єпархії, колишній ректор КДА Дмитрій Ковальницький не припинив співпраці з академією. Він не тільки цікавився життям КДА, але й надавав їй матеріальну допомогу. В 1905 р. Синод затвердив проект професорів С. Голубєва та М. Петрова про видання “Актів и документов, относящихся к истории Киевской духовной академии” і виділив щорічну субсидію в розмірі 1 тис. крб., яка мала сплачуватися впродовж 10 років. Архієпископ Дмитрій надіслав Раді академії 800 крб. на це видавництво [12, арк. 1].

Крім архієпископів, із товариством при КДА співпрацювали й інші представники духовенства Херсонської єпархії. Серед його дійсних членів був Л. С. Мацеевич, викладач Одеської духовної семінарії. Свою діяльність у товаристві він розпочав 1873 р. в статусі члена-кореспондента, а 1879 р. став дійсним членом [9, с. 29]. Завдяки його зусиллям, Церковно-археологічний музей поповнився рядом цінних

надбавь. Зокрема, у 1891 р. Мацеевич передав до фондів музею археологічні знахідки XVI ст., знайдені в Херсонській губернії в с. Грушевка (біля м. Нововоронцовки), ікони Богородиці, портрети імператриці Катерини II, виконані на полотні, цінні монети XVII і XIX ст. та деякі історичні твори, в т. ч. "Сказання про сім священномучеників Херсонських і їх колишню паству" (Одеса, 1885) [6, с. 344].

Через посередництво Л. С. Мацеевича у бібліотеку товариства надійшли писемні історичні джерела, передані священником з передмістя Одеси – Кривої Балки – М. Кальницьким. Серед них рукописна "Записна книжка священика і благочинного м. Шполи І. Г. Стасиневича" та опубліковані роботи з давньої історії, датовані XVIII ст. [9, с. 3].

З 1883 р. членом-кореспондентом, а з 1886 р. дійсним членом товариства був Ігнатій Антонович Чемена – викладач Одеського духовного училища. Протягом цього часу він передав до музею низку археологічних пам'яток, у т. ч. і знахідки з древньої Ольвії та монети часів Римської імперії; рукописні та надруковані твори з історії Церкви [7, с. 6; 9, с. 11].

Серед дійсних членів товариства варто назвати протоієрея, ректора Одеської духовної семінарії М. Ф. Чемуна, протоієрея, настоятеля Одеської Успенської церкви І. В. Воскресенського, викладача Одеської духовної семінарії М. К. Богоявленського, які брали участь у його науковій роботі, займалися пошуками старожитностей та християнських цінностей, які надсилали до музею [8, с. 474; 9, с. 23].

Плідні наукові зв'язки з КДА підтримував єпископ Порфирій Успенський, який розпочав свою церковно-просвітницьку та наукову діяльність в Одесі. Значна частина з наукового доробку архиєрея у вигляді численних статей знайшла своє місце на сторінках академічного журналу "Труды Киевской Духовной академии". Після своєї смерті (помер єпископ Порфирій 19 квітня 1885 р.) він заповідав Церковно-археологічному товариству зібрання стародавніх ікон, привезених ним зі Сходу [2, с. 412].

У 1904 р. вдова протоієрея Одеської Покровської церкви Серафима Серафимова, який свого часу був вихованцем і бакалавром КДА, передала до бібліотеки та музею товариства чимало цінних джерел з історії Церкви. Серед них були церковні книги, видані в XVII–XVIII ст., опубліковані історичні роботи С. Серафимова, листи до нього архиєпископа Димитрія Муретова та митрополита Макарія Булгакова, портрети відомого теолога і мецената О. С. Стурдзи, священика Балтської Миколаївської церкви Феодосія Левицького та інші речі [9, с. 3–4].

Церковно-історичне й Археологічне товариство при Київській духовній академії постійно розвивалося і зростало. На 1905 р. воно складалось із 189 осіб, серед яких почесними членами були 17, дійсними – 141, і членами-кореспондентами – 31 [9, с. 1–2]. Певною мірою своїм розвитком воно мало завдячувати і духовенству Херсонської єпархії.

Таким чином, дослідження історії християнства та Православної церкви в Північному Причорномор'ї, пошуки і публікація віднайдених документів були одним із важливих аспектів наукової діяльності частини православного духовенства Херсонської єпархії. Це стало запорукою плідної співпраці із Церковно-археологічним (згодом Церковно-історичним і Археологічним) товариством при КДА, наслідком якої було поповнення джерельної бази для вивчення світської та церковної історії України і збереження церковних та історичних старожитностей.

1. Державний архів Одеської області. – Ф. 232. – Оп. 1. – Спр. 84.
2. Діанова Н. М. Успенський Костянтин Олександрович (єпископ Порфирій) // Одеські історики: Енцикл. вид. – Одеса: Друкарський дім, 2009. – Т. 1 (початок XIX – середина XX ст.). – С. 409–412.
3. Известия Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за май 1875 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1875. – Т. 3. – Кн. 7. – С. 99-168.
4. Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1874 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1875. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 129–148.
5. Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1876 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1877. – Т. 1. – Кн. 4. – С. 633–656.
6. Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1891 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1892. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 333–362.
7. Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1899 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1900. – Т. 1. – Кн. 4. – С. 1–36.
8. Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1900 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1901. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 447–481.
9. Отчет Церковно-исторического и Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1904 г. // Труды Киевской духовной Академии. – Киев, 1905. – Т. 1. – Кн. 4. – С. 129–148.
10. Петровский С., св. Семь Херсонских архиепископов. – Одесса, 1894. – 184 с.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 2596.
12. Там само. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 3300.
13. Там само. – Ф. 1396. – Оп. 1. – Спр. 2.
14. Там само. – Ф. 1396. – Оп. 1. – Спр. 71.
15. Шип Н. А. З історії Київської духовної академії // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 91–104.

SUMMARY

Nataliya Dianova

COOPERATION OF CHERSONS DIOCESE'S CLERGY WITH THE CHURCH-ARCHAIC COMPANY OF THE KIEV'S SPIRITUAL ACADEMY

There are a lot of different forms of cooperation between orthodox clergy of Chersons diocese & church-archaic company, which worked in the time of Kiev's spiritual academy, are investigated in this article. They were directed to the development of the science researchers of the church's history & preservation of church's ancients.

Key words: Kiev Spiritual Academy, Church-archaic company, museum, clergy, Chersons diocese, cooperation.